

KUTSAL ZAMANIN İZİNDE
Muhafazakâr Orta Sınıflar Özelinde Kutsal Zamanın
Sosyokültürel ve İktisadi Anlamı

Özcan Garan

Matbu

Matbu Kitap – 12
Sosyoloji – 5

Özcan Garan, *Kutsal Zamanın İzinde: Muhafazakâr Orta Sınıflar Özelinde
Kutsal Zamanın Sosyokültürel ve İktisadi Anlamı*

Editör: Lütfi Sunar
Tasarım: Seyfullah Bayram

Baskı & Cilt:
Kitapyurdu Doğrudan Dağıtım
Yenibosna Merkez Mh. Cemal Ulusoy Cd. No: 43
Bahçelievler/İstanbul
kdd.kitapyurdu.com (Sertifika no: 40675)
1. Baskı: İstanbul, 2022

ISBN: 978-605-9253-13-0

© Matbu Kitap, 2022
*Bütün yayın hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa
alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.*

Matbu Kitap
Akfırat Mah. Fatih Sultan Mehmet Bulvarı. No: 3 Tuzla İstanbul
bilgi@matbukitap.com | www.matbukitap.com

Özcan Garan

KUTSAL ZAMANIN İZİNDE
Muhafazakâr Orta Sınıflar Özelinde Kutsal
Zamanın Sosyokültürel ve İktisadi Anlamı

Matbu

Sosyoloji Dizisi

Bu dizi, güncel toplumsal sorunları ele alan araştırma metinlerine yer vermek üzere oluşturulmuştur. Toplumsal sorunların anlaşılması ve çözümü için kapsayıcı ve kuşatıcı bakış açılarına ihtiyaç bulunmaktadır. Matbu, nitelikli araştırma metinlerini yayımlayarak bu bakış açısının oluşturulmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Dizideki Diğer Kitaplar

Lütfi Sunar, *Türkiye'de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik*

Cenk Beyaz, *Göç ve Aidiyet: Kırsal Göçmenin Memleketine Bağlılığını Sürdürme Mücadelesi*

Osman Ülker, *Kültür ve Din: Türkiye'de Sanat Alanının Üretimi (1923-1980)*

Elyesa Koytak, *Mesleğin Dönüşümü: Hekimler ve Avukatlar*

Özcan Garan, lisans eğitimini Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünde, yüksek lisansını İstanbul Üniversitesi İstanbul Araştırmaları programında ve doktorasını da İstanbul Üniversitesi İktisat programında tamamladı. Halen İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde İktisat Sosyolojisi Anabilim Dalında Araştırma Görevlisi olarak görev yapmakta; kurumunda Sosyolojiye Giriş, Sosyal Bilimlerde Yöntem ve İktisat Sosyolojisi isimli lisans dersleri vermektedir.



İçindekiler

Şekil, Tablo ve Grafikler	ix
Kısaltmalar Listesi	xiii
Önsöz	xv
Giriş	1
1. Kavramsal Çerçeve	11
2. Yöntemsel Çerçeve	23
3. Kutsal Zamanın Kurumsal Çerçevesi	63
4. Kutsal Zamanın Toplumsal Çerçevesi	125
5. Kuramsal Katkılar	193
Sonuç	239
Kaynakça	249
Ekler	253
Dizin	277



Şekil, Tablo ve Grafikler

Tablolar

Tablo 1:Gözlem Yerleri	39
Tablo 2: Odak Grup Görüşmesi Katılımcıları-Demografik Bilgiler	42
Tablo 3: Günce Çalışması-Demografik Bilgiler Tablosu	50
Tablo 4: Derinlemesine Mülakat Çalışması-Demografik Bilgiler Tablosu	52
Tablo 5: Derinlemesine Mülakat Katılımcılarının Veri Katkıları	57
Tablo 6: Günce Çalışması-Fadime Bulut (G)-Ramazan'ın Son 10 Günü	131
Tablo 7: Günce Çalışması-Hatice Köse (G47)- Koronali Zamanlar	133
Tablo 8: Günce Çalışması-Şerife Avcı (27)-Sosyokültürel Anlam	138
Tablo 9: Günce Çalışması-Meryem Sarı (G61)-Kutsal Zamanın Dini Anlamı	141
Tablo 10: Günce Çalışması-Hatice Köse (47)-Üç Ayların Dini Anlamı	144
Tablo 11: Günce Çalışması-Merve Gül (65)-Ramazan Öncesi ve Sonrası	146
Tablo 12: Günce Çalışması-Mehmet Yılmaz (40)-Cuma Gününün Sosyokültürel Anlamı	154
Tablo 13:Günce Çalışması-Hatice Köse (47)-Cuma Gününün Sosyokültürel Anlamı	155
Tablo 14: Günce Çalışması-Şerife Avcı (27)- Sadaka	181
Tablo 15: Günce Çalışması-Zeynep Taş (25)-Kutsal Zamanın Siyasi Anlamı	190
Tablo 16: Günce Çalışması-Kutsal Zamanın Psikolojik Anlamı	192
Tablo 17: Yapılandırmacı Grounded Teori	194
Tablo 18: Koronatopya'da Cuma Günleri 1	227
Tablo 19: Koronatopya'da Cuma Günleri 2	227
Tablo 20: Günce Çalışması-Merve Gül (65)-Koronatopya'nın Üç Ayları	228
Tablo 21: Günce Çalışması-Havva Turan (57)-Koronatopya'nın Üç Ayları	230
Tablo 22: Günce Çalışması-Fadime Bulut-Koronatopya'da Ramazan Ayı	232
Tablo 23: Günce Çalışması-Şerife Avcı (27)-Koronatopya'nın Dini Anlamı	235
Tablo 24: Günce Çalışması-Meryem Sarı (61)-Koronatopya'nın Sosyokültürel Anlamı	237

Grafikler

Grafik 1: Kutsal Zamanın Dini, Sosyokültürel, İktisadi ve Siyasi Anlamı 1	76
Grafik 2: Kutsal Zamanın Dini, Sosyokültürel, İktisadi ve Siyasi Anlamı 2	77
Grafik 3: Kutsal Zamanın Dini Anlamı 1	79
Grafik 4: Dünya ve Ahiret Dengesi	80
Grafik 5: Güzel ve Kötü Ahlaki Özellikler Karşılaştırması	82
Grafik 6: Güzel Ahlaki Özellikler (İlk 10 kod)	83
Grafik 7: Güzel Ahlaki Özellikler (Çift Haneli Kodlamalar)	85
Grafik 8: Kötü Ahlaki Özellikler	87
Grafik 9: Kutsal Zamanın İbadet Boyutu	89
Grafik 10: Kutsal zaman-İbadet İlişkisi (Diyanet Takvim)	90
Grafik 11: İnsan ve Yakın Çevresi 1	95
Grafik 12: İnsan ve Yakın Çevresi 2	96
Grafik 13: İnsan ve Toplumsal Çevresi	99
Grafik 14: İnsan ve İslam Ümmeti	104
Grafik 15: Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı	107
Grafik 16: Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı-Can ve Mal Güvenliği	108
Grafik 17: İktisadi Dayanışma-Kutsal Zaman İlişkisi	112
Grafik 18: Kutsal Zamanın Siyasi Anlamı	115
Grafik 19: Kutsal Zamanda Milli Değerler	116
Grafik 20: Kutsal Zamanda Evrensel Değerler	120
Grafik 21: Kutsal Zamanda Ulusal ve Küresel Tehditler	122
Grafik 22: Koronali Zamanların Etkisi	133
Grafik 23: Kutsal Zamanın Dini, Sosyokültürel, İktisadi ve Siyasi Anlamı 1	136
Grafik 24: Kutsal Zamanın Dini, Sosyokültürel, İktisadi ve Siyasi Anlamı 2	137
Grafik 25: Kutsal Zamanın Dini Anlamı 1	139
Grafik 26: Kutsal Zamanın Dini Anlamı 2	140
Grafik 27: Kutsal Zamanın İbadet Boyutu 1	148
Grafik 28: Kutsal Zamanın İbadet Boyutu 2	149
Grafik 29: Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı 1	150
Grafik 30: Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı 2	151
Grafik 31: Cuma Gününün Sosyokültürel Anlamı 1	152
Grafik 32: Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı (Üç Aylar)	157
Grafik 33: Kutsal Zamanın Sosyokültürel Anlamı (Ramazan Davetleri)	159
Grafik 34: Eski-Yeni Ramazanlar Karşılaştırması	165
Grafik 35: Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı 1	166
Grafik 36: Kutsal Zamanın İktisadi Anlamı 2	166
Grafik 37: Cuma Gününün İktisadi Anlamı	167
Grafik 38: Dışarıda İftar-Sahur Alışkanlıkları	168
Grafik 39: İbadetlerin İktisadi Boyutu	170
Grafik 40: Zekât	171
Grafik 41: Zekâta Aracılar	172
Grafik 42: Zekât Verilen Yer Tercihleri	172
Grafik 43: Zekâta Kişisel Tercihler	173

Grafik 44: Zekâta Kurumsal Tercihler	175
Grafik 45: Zekâta Pozitif Ayrımcılık	176
Grafik 46: Zekâtın Niteliği	177
Grafik 47: Zekâtın Verilme Zamanı	178
Grafik 48: Kurban İbadetinin Şekli	186
Grafik 49: Kurban Etinin Dağıtımı	186
Grafik 50: Emanet Toplum-Belgeler İlişkisi	206
Grafik 51: Emanet Toplum-Kutsal Zaman İlişkisi	206
Grafik 52: Emanet Toplum-Kutsal Zamanın Dini Anlamı İlişkisi	207
Grafik 53: Emanet Toplum-Güzel Ahlaki Özellikler İlişkisi	208
Grafik 54: Emanet Toplum-İnsan ve Yakın Çevresi İlişkisi	209
Grafik 55: Emanet Toplum-İnsan ve Toplumsal Çevresi İlişkisi	211
Grafik 56: Emanet Toplum-İnsan ve İslam Ümmeti İlişkisi	213
Grafik 57: Emanet Toplum-Can ve Mal Güvenliği İlişkisi	215
Grafik 58: Emanet Toplum-Milli Değerler İlişkisi	216
Grafik 59: Medinetü'l Emane Aktarımı	219
Grafik 60: Medinetü'l Emane 1 (Hutbeler)	220
Grafik 61: Medinetü'l Emane 2 (Hutbeler)	220

Şekiller

Şekil 1: Belge Portresi 1 (Kodlar)	43
Şekil 2: Odak Grup Görüşmesi Kod Bulutu	44
Şekil 3: Belge Portresi 2 (Hutbeler)	70
Şekil 4: Belge Portresi 3 (Recep), Belge Portresi 4 (Şaban) ve Belge Portresi 5 (Ramazan)	71
Şekil 5: Belge Portresi 6 (Cuma Günleri) ve Belge Portresi 7 (Zilhicce)	73
Şekil 6: Belge Portresi 8 (Vaazlar)	74
Şekil 7: Kelime Bulutu	74
Şekil 8: Kod Bulutu	75
Şekil 9: Kutsal Zaman-İbadet İlişkisi (Hutbeler)	90
Şekil 10: Nefis Muhasebesi-Olumlu Duygu Durumu İlişkisi	93
Şekil 11: İnsan ve Yakın Çevresi-Kutsal Zaman İlişkisi	96
Şekil 12: İnsan ve Yakın Çevre-Güzel Ahlaki Özellikler İlişkisi	97
Şekil 13: İnsan ve Yakın Çevresi-İç İlişkiler	99
Şekil 14: Toplumsal İlişkiler-Kutsal Zaman İlişkisi	100
Şekil 15: Camilerin Fonksiyonu-Kutsal Zaman İlişkisi	101
Şekil 16: Toplumsal Rol Modelleri-Güzel Ahlaki Özellikler İlişkisi	102
Şekil 17: İnsan ve İslam Ümmeti-Kutsal Zaman İlişkisi	105
Şekil 18: İktisadi İstekler-Kutsal Zaman İlişkisi	108
Şekil 19: İktisadi Korkular-Kutsal Zaman İlişkisi	109
Şekil 20: İktisadi Dayanışma-Güzel Ahlaki Özellikler İlişkisi	113
Şekil 21: İktisadi Dayanışma-Kutsal Zaman İlişkisi	114
Şekil 22: Kutsal Zamanda Milli Değerler	119

Şekil 23: Kutsal Zamanda Evrensel Değerler	121
Şekil 24: Ulusal ve Küresel Tehditler-Kötülük-Fitne ve Fesat İlişkisi	123
Şekil 25: Kod Bulutu (Derinlemesine Mülakatlar)	136
Şekil 26: Yurtiçi-Yurtdışı Kurban Bağışı Örüntüsü	187
Şekil 27: Tez Çalışmasının Kapsamı	197
Şekil 28: Kutsal Zamanın Döngüsellığı (Daireselliğı)	199
Şekil 29: Kutsal Zamanda Medcezir Kuramı Şablonu	202
Şekil 30: Kurumsal Zamanın Kuramsal Katkısı: Emanet Toplum Tasavvuru	205
Şekil 31: Emanet Toplumu-İnsan ve Yakın Çevresi İlişkisi	210
Şekil 32: Emanet Toplumu-İnsan ve Toplumsal Çevresi İlişkisi	212
Şekil 33: Emanet Toplumu-İnsan ve İslam Ümmeti İlişkisi	214
Şekil 34: Emanet Toplumu-Milli Değerler İlişkisi	217
Şekil 35: Medinetü'l Emâne	219
Şekil 36: Medinetü'l Emâne'nin Kavramsal Haritası 1	221
Şekil 37: Medinetü'l Emâne'nin Kavramsal Haritası 2	222
Şekil 38: Medinetü'l Emâne-Emanet Toplumu ve Toplumsal İlişkiler	223
Şekil 39: Koronatopya	224

Fotoğraflar

Fotoğraf 1: Ataşehir Mimar Sinan Camii Görselleri 1	117
Fotoğraf 2: Ataşehir Mimar Sinan Camisi Görselleri 2	118
Fotoğraf 3: Ramazan Ayının Sosyokültürel Anlamı 1 (Çocuklara yönelik Aktiviteler)	162
Fotoğraf 4: Ramazan Ayının Sosyokültürel Anlamı 2 (Çocuklara yönelik Aktiviteler)	163
Fotoğraf 5: Kutsal Zamanın Siyasi Anlamı	189
Fotoğraf 6: Koronatopya'da Yapboz Görselleri	229
Fotoğraf 7: Koronatopya'da Elishleri Görselleri	231

Kısaltmalar Listesi

Bkz.: Bakınız

C: Cilt

Çev.: Çeviren

D: Derinlemesine Mülakat Kodu

Ed.: Editör

G: Günce Kodu

H: Hutbe Kodu

Haz.: Yayına hazırlayan

No: Numara

s.: Sayfa/sayfalar

T: Takvim Kodu

V: Vaaz Kodu

v.d.: Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler



Önsöz

Yazılmasının üzerinden neredeyse iki yıl geçen bir doktora tez çalışması. Hani derler ya o köprünün altından çok sular aktı. Su ile zaman arasındaki metaforik ilişki aklıma geliyor bu sözü her hatırladığımda. Zamanın geçmekte olduğuna dair iğneleyici bir atalar sözü. Bunca zamandır neden herhangi bir yayına dönüşmediğiyle ilgili iğne de çuvaldız da benim payıma düşüyor. Doktora sonrası pek çok araştırmacının tezinden uzaklaşma eğilimine girdiği bahanesine ben de sığınıyorum/kaçıyorum/avunuyorum. Yine öznelerle dolu cümleler. Tez izleme komitemde ve dolayısıyla savunmamda yer alan ve üzerimdeki hakkını hiçbir zaman ödeyemeyeceğim Prof. Dr. Lütfi Sunar'ın teşvikiyle yeniden bir çabanın içerisinde buluyorum kendimi. Şu işe bakın ki doktora tez dönemimde saha araştırmasını yürüttüğüm gibi yine bir Ramazan dönemindeyim. Kutsal zamanın izinde bir yolculuk daha. Hem miladi hem de hicri anlamda iki yıl geçtiğinin göstergesi bu son söylediğim.

Bir (doktora) tez(in)den nasıl kitap üretilir? İşte bütün mesele bu. Tıpkıbasım mı olmalı yoksa içerisinde değişiklik yapılmalı mı? Kuramsal ve yöntemsel kısımlar özetlenerek tablo ve şekillerin sayısı azaltılmalı mı? Tam da bu noktada kitabın kimin için

ve ne için yayınlandığı sorusu devreye giriyor (mu ?). Ben de bu soruları sorup tıpkıbasıma yakın bir orta yol buldum kendimce. Okurlara tablolardan ve şekillerden sıkılma hakkı tanımış oldum açıkçası. Büyük oranda tez formatını korudum, korudum ki okuyucularla akademi arasındaki fark biraz olsun kapanmış olsun. Zaten göreceğiniz gibi yazma üslubum da bu konuda elimi epey bir kolaylaştırdı. Zaman gibi bir konuyu çalıştırsanız hemen hemen herkesin söyleyecek bir sözü de oluyor. Akademi ve halk arasındaki fark daha baştan azalmış oluyor. Doktora tezime YÖK'ün Ulusal Tez Merkezinde açık erişimli olarak yer almakta. Şimdi o mahfelden ulaş(a)mayan okurlara matbu olarak ulaşmış olacak. O yüzden Matbu Yayınlarına teşekkürü büyük bir borç biliyorum. Reaksiyon almaya daha teşne bir durum söz konusu artık. Bu da beni ayrıca sevindiriyor çünkü her tez doğası gereği bir tartışma zemini oluşturmalı. (Geç kalmış olsa da) çalışmamın da böyle bir tartışma zemini oluşturmasını can-ı gönülden istiyorum açıkçası.

Takvimlerden ve saatlerden takip ettiğimiz zaman... Doğumu ve ölümü, barışı ve savaşı, sevgiyi ve nefreti ifade ederken kullandığımız zaman... Gündelik hayatın parçası, hatta gündelik hayatın ta kendisi olan zaman... Onun bize konuk olduğunu zannederken, asıl bizim ona konuk olduğumuz zaman... En nihayetinde, belki de onun bizde konuk olduğu yanılması, en fazla yaşadığımız kutsal zaman... Farklı kültürlerden farklı insanlar için farklı anlamları olan ve bazı kutsal zamanların diğer bazılarıyla yer yer karşılaştığı, örtüştüğü ve hatta çarpıştığı kutsal zaman... İslam dini özelinde ayın söz sahibi olduğu kutsal zaman... Haftalık ve yıllık karşılaşmaların insanda döngüsel bir izlenim bıraktığı, İslami kutsal zaman... Cuma günlerinde, Ramazan ayında, hac mevsiminde, kurban ibadetinde kendisine yer bulan İslami kutsal zaman... Dolayısıyla toplumsal bir boyutu olan, bu anlamda toplumun muhafazakâr orta sınıflar

özelinde bir boyutu olan; topluma karşı (bir çift) sözü olan Diyanet İşleri Başkanlığı özelinde de kurumsal bir boyutu olan İslami kutsal zaman... Her iki boyutun farklı anlam dünyaları olsa da en azından başlıklarda anlaştıkları kutsal zaman... Bir yanda dini anlam ki işin olmazsa olmazı... Diğer yanda sosyokültürel ve iktisadi anlam ki tezin olmazsa olmazı... Öte yanda siyasi ve psikolojik anlam ki rastlantının olmazsa olmazı...

Gömülü teori yapılandırması deseni, aylar süren bir emek, yüzlerce sayfalık belge, onlarca derinlemesine mülakat ve günce, binlerce kod, onlarca kategori, dört bölüm, dört kuramsal çerçeve, üç yüz sayfaya yakın tez çalışması ve en sonunda bitiş çizgisi. Tabii, unutmadan belirtmem gerek, bir de koronavirüs salgını. Süreci yaşamak anlatmaktan çok ama çok daha zor. Bir araştırmacı için tüm bu süreçlerde kararlar almak tez çalışmalarının doğasında var. Bazen danışmanla, bazen tez izleme jürisiyle ama çoğu zaman da yalnız karar almak. Şahsen şanslı bir doktora öğrencisiyim. Alanında uzman isimlerden Prof. Dr. Veysel Bozkurt'la çalışma fırsatı bulabildim. En az onun kadar şanslı olduğum bir başka konu da tez izleme jürim. Yine alanlarında uzman iki isim; bir yanda Prof. Dr. Yunus Kaya diğer yanda Prof. Dr. Lütfi Sunar. Üçüne de teşekkürü borç bilirim. Tez konum hususunda teşvikini hiçbir zaman unutmayacağım Lütfi Hoca-ma ayrıca teşekkürler.

Bir tez çalışmasında kararlar yalnız alınabilir ama süreç yalnız ilerlemez. İçinden çıkamadığımız, aklımıza takılan herhangi bir sorun olduğunda ya da sadece gelişmeleri bile paylaşmak için aradığımız, vefakâr ve hatta cefakâr insanlar olur. Bu anlamda İrem Güneş, Emine Yöney, Billur Engin Balın, Betül Pişkin, Arzu Şahin ve ismini saymadığım diğer arkadaşlarıma gönül dolusu teşekkürler. Tez çalışmasında bir de kritik roller üstlenen insanlar vardır. Çözemediğimiz düşünsel ya da teknik bir sorunda hızır gibi imdadımıza yetişirler. Çiğdem Gürsoy, Aylin

Cingöz, Emre Gökçay Bedrettin Furkan Yıldırım, Alper Karağaç, Fevzi Piral, Ali Aktaş, Tahir Aktaş, Semih Çelik, Ali Fuat Yılmaz, Ebubekir Mollaahmetoğlu, Başak Demiryumruk, Ersin Erkol ve gene ismini sayamadığım diğer arkadaşlarım, sizler de iyi ki varsınız.

Tez çalışmamın saha kısmında odak grup görüşmelerinde ve derinlemesine mülakatlarda yer alan tüm gönüllü katılımcıyım. Her birinin ismi bende gizli, onlar kendilerini biliyor, onlara da çok teşekkürler. Kendilerine özel olarak teşekkür etmek istediğim bir grup daha var. Saha çalışmamda bana bambaşka kapılar aralayan ve üç ay boyunca günlük tutmak gibi olağanüstü emek harcayan, gönüllü günce katılımcıları. Sizlerin de isimleri bende gizli, siz de kendinizi biliyorsunuz, belki de en büyük teşekkürüm sizlere. Ayrıca tezdeki analizlerimi yaparken kullandığım nitel veri analiz programı için sosyal medya üzerinden yayınladıkları ücretsiz içeriklerle pek çok araştırmacıya yol gösteren Zeynep Kurnaz ve Burak Varol'a çok teşekkür ederim. Sizler pek çoğumuzu tanımiyorsunuz ama bizler sizi tanıyoruz ve çok teşekkür ediyoruz.

Akademik hayatım boyunca yanımda olan manevi annem Derya Özcan'a, tezden ne zaman bunalsam kendilerini yanımda bulduğum arkadaşlarım Hüseyin Kalay, Ayşe Didem Taygur, Elif Taygur ve Cihan Topan'a da aynı şekilde teşekkür ederim. Son olarak her daim desteklerini hiç esirgemeyen merhum babam Mehmet Garan, annem Ayşehanım Garan, abim Ömer Garan, ablam Emine Garan ve yeğenlerim Ayşe Ecrin, Mehmet Eren ve Ege'ye sonsuz teşekkürler.

Özcan Garan
İstanbul, 2022

Giriş

Zaman temelde interdisipliner bir çalışma alanıdır. Sayısız felsefi, bilimsel ve sanatsal uğraş zamanı tanımlar, araştırır ve kullanır. Lucretius sonsuz zamanı, Einstein kozmik zamanı ve Proust da kayıp zamanı odağına yerleştirir. Günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası olagelmiş, hatta sıklıkla ölüm ötesi bir anlam kazanmıştır. Bu bağlamda, halk masallarında zamanın “evveli”, pek çok dinde ise “ahiri” anlatılır. “Şu an” ise her yerde karşımıza çıkar. Sinemada zamanda yolculuk, insan doğasında biyolojik zaman, okültizmde astral seyahat gibi birbiriyle hiç ortak paydası bulunmayan, bir dizi farklı içerik kazanır. Özellikle dilde uzun bir yolculuğun ardından günümüze ulaşır. Bu bağlamda birçok tamlamada karşımıza çıkar: “Gül zamanı”yla mevsimsel bir tınıya, “yaşlılık zamanı”yla biyolojik bir vurguya, “antik zaman”la tarihsel bir çağa dönüşür. Onlarca fiile zarf olarak eklenir: “Zamanla” iyileşiliyorsa hastalıktan, bir sürecin kendisi; “zamansız” geliniyorsa bir yere, uygunsuzluğun ifadesi; “zamanında” başlanıyorsa bir işe yerindeliğin belirtisi anlamlarında kullanılır.

Zaman herkesin üzerinde düşündüğü nadir kavramlardan biridir. Hasbelkader benim de ilgimi çeken, hatta çocukluk hatıralarımda kendimi içerisinde buluverdiğim, bir zihin jimnastiğini

de tetikler. K r bir hafızdan aldığı eğitimin sonunda, kendisi de hafız olan dedem, yaşadığı yer olan Kızılcaab l k nahiyesinde, hatırı sayılır saygınlığının yanında, muzip bir kişiliğe de sahiptir. Kendim şahit olmasam da rivayet yoluyla bildiğim kadarıyla, kendisi yaz kış aynı yeleği giyer; biri kendisine saati sorduğunda, “alaturka mı alafranga mı” şeklinde soruya soruyla karşılık vermiş. Aldığı cevaba göre de yeleğinin biri sağ, diğerisi sol cebinde yer alan, iki köstekli saatten birini çıkartır, saati söylermiş. Dedemin şahsında ortaya çıkan bu dikotomi, Türk toplumunun iki yüz yıllık Batılılaşma yolculuğunda, erken dönem Cumhuriyet Türkiyesinde yapılan inkılapların, halk nezdindeki karşılığı gibidir. Hâlbuki 26 Aralık 1925’te çıkarılan yasayla, ülkede Hicri ve Rumi takvimler resmi olarak kullanımdan kaldırılmış; 1 Ocak 1926’dan itibaren, M ladi takvime geçiş yapılmış; aynı kanunla alaturka saatin yerini de alafranga saat almıştır.

Genç Cumhuriyet’te ortaya çıkan tüm bu gelişmelere rağmen, dedemin tavrını Tanzimat reformculuğuna hep biraz daha yakın hissetmişimdir ki eskiyle yeni, farklı ceplerde dursa da, tek bir yelekte bir araya gelebilmiştir. Bu rivayetle bağlantılı olarak, dedemin halk arasında ceketsiz hafız olarak bilinmesi de, H ce Nasreddin’in türbesi misali, beni hep g l msetmiştir. Zamanla ilgili anılarımda, beni ziyadesiyle etkileyen, babaannemin kurmalı çalar saatidir. Doksanına merdiven dayadığı yıllarda, ziyaretine gittiğimiz zamanlarda, kerpiç evin oturma odasındaki ocak nişinde duran bu saatin, bilmediğim bir dilde konuştuğunu fark ettiğimde çok şaşırmış, hemen bildiğim dile çevirmeye çalışmıştım. Her gittiğimizde saate dokunmamam gerektiği uyarılarına rağmen, bir yolunu bulur, kendimce saati “d zeltirdim”. Hâlbuki yıllar sonra fark edeceğim gibi karşımdaki düpedüz ezani saati.

Ezani saat alafranga saatten farklı olarak güneşin batışının 12.00 kabul edildiği ve her akşam ezanında yelkovanın tekrar 12’ye getirildiği saattir. Bulunduğumuz enlemlerde yıl içerisinde gece

gündüz uzunlukları sürekli değiştiğinden, babaannem de her okunan akşam ezanında saatini yeniden kurardı. Dedemin vefatından yıllar sonra bile, kendisi kurmalı çalar saati hep ezani saate göre ayarlamaya devam etmişti. Bugün anısının dışında kendisi de bende durmakta; köşesine çekildiği salondan düne dair hatıralar anlatmaktadır. Hem dedemin köstekli saati hem de babaannemin kurmalı çalar saati, yıllar sonra okuduğum “Saatleri Ayarlama Enstitüsü”ne ve dolayısıyla Ahmet Hamdi Tanpınar’a farklı bir gözle bakmamı sağlayacaktı.

Anakroniklik riskine rağmen zamanının absürt komedi unsuru olarak son derece eleştirel bir yaklaşımı olan roman, yayınlandığı 1961 yılından geriye, modernleşme yolundaki bir ülkenin handikaplarını gözler önüne serer. Zamanın algılanış biçiminde meydana gelen toplumsal kırılmaların, modernleşmeye çalışan bir toplumda oynadığı kritik rol, devletin bu konuda yarattığı kurmaca kurum üzerinden eleştiriye tabi tutulur. Kurmacanın (gerçek) hayatla temas ettiği noktada, iki tarihsel süreç birbirini takip eder. (1) Ezani saatin minarelerden duyurulduğu klasik dönemden sonra, Osmanlı döneminde meydanlara dikilen saat kuleleriyle, kamusal bir zaman algısı yaratılmaya çalışılmış; (2) Cumhuriyet Türkiyesinde kentlerin meydanlarını süsleyen kumbara şeklindeki saat anıtlarla, bu kamusal farklı bir işlev kazansa da devam edegelmiştir.

Romanın başkahramanı Hayri İrdal’ın çocukluğunun geçtiği evdeki ayaklı saat, ismiyle müsemma Mübarek, ise saati doğru göstermemesine rağmen, her bozuk saatin günde iki defa doğru göstermesi gibi, işlevini o anlamda kaybetmiş olmasına rağmen, mistik yanıyla aileyi ve dolayısıyla okuyucuyu kendine çeker. Kendisi olmadık yerlerde çaladursun, ezani saatte güne başlangıç olarak akşam ezanının seçilmesinin altında, bambaşka bir olgunun yattığını, gene çocukluğumda anlayamamış, Cuma gecesinin neden Perşembe günün akşamıyla başladığını çözememiştim.

Hâlbuki güneşin batışı aynı zamanda ayın doğuşu anlamına da gelmektedir. İslamiyet'te gün, güneşin batışıyla değil ayın doğuşuyla başlar; dolayısıyla günün önce gecesi sonra gündüzü yaşar. O yüzden alaturka Cuma gecesi, alafranga Perşembe akşamı başlayan gecedir. Hatta modern zamanlarda kandil geceleri tarif edilirken, Pazartesiye Salıya bağlayan gece gibi ifadelerle bir orta yol bulunmaya çalışılmıştır. Kutsal zaman ezani saatlere, Hicri takvimlere ve hatta imsakiyelere taşınmış, eski kamusal görünürlüğünü yitirerek, özel çaba sarf edilerek bulunan bir olguya dönüşmüştür. Gün nasıl akşam başlıyorsa, aybaşı da akşam başlar çünkü İslam dininde gökcismi olan Ay, zaman dilimi olan ayın belirleyicisidir. Buradan hareketle yeni ayın gökyüzünde görüldüğü ilk gece, on iki Hicri aydan birine girilmiş olduğunu gösterir.

Ay, dünya etrafındaki dönüşünü 29,5 günde tamamladığından; Hicri aylar bazen 29, bazen 30 gün çeker. Hicri takvimde bir ay yılı, ayın dünya etrafında 12 defa dönüşüne denk gelecek şekilde, arka arkaya sıralanmasından ibarettir. O yüzden güneş takviminden farklı olarak mevsimsel döngüleri izlemez, hatta bir ay yılı 354 günde tamamlandığından, güneş yılından 11 gün daha kısadır ve sonuç olarak aşağı yukarı her otuz beş yılda bir, bir ay yılı fazla verir. Bu yüzden örneğin, Miladi olarak 70 yaşında olan bir insan, Hicri olarak 72 yaşındadır. Aynı insan, Ramazanın iki defa yaza iki defa da kışa denk geldiğini görecektir. Bu da Noel gibi kışla özdeşleşmiş kutsal zamanlar yerine, mevsimsel etkiden uzak, her dönem farklı mevsimlere denk gelen kutsal zamanlar anlamına gelir. O yüzden kişisel anılar –özellikle çocukluk anıları- kutsal zamanların anlatımında önemli rol oynar ve kutsallıkların kişisel hafızada oynadığı rol, temel belirleyicilerden biri olur. Sonuç olarak İslamiyet'te kutsal zaman mevsim ve onun getireceği sembolizmden uzak bir karakter kazanmıştır.

İki takvimi ve iki saati aynı anda yaşayan bir toplumun ferdi olarak; kutsal zamanın, parçası olduğum toplumun hafızasında,

hangi kodlarla yer ettiğine dair, kendi deneyimlerimden hareketle öngörülerde bulunsam da, bu öngörülerimin bilimsel karşılıklarının ne olduğuna dair uzun zamandır düşünmekteydim. Doktora tezimin araştırma sorusunu da, kutsal zaman kavramının toplumsal anlamı üzerine oturabileceğimi anladım. Yalnız, süreçte başka bir sorunun daha yoluma çıktığını gördüm. Toplumun büyük bir kesimine seslenen Diyanet İşleri Başkanlığı adında bir kurum vardı ve bu kurumun sesi, her vakit namazında, her Cuma ve bayram namazında, çeşitli basılı ve görsel materyallerle muhataplarına ulaşıyordu. Demek ki kutsal zamanın toplumsal anlamı kadar kurumsal bir anlamı da olmalıydı. O zaman, bu iki anlam dünyası arasında nasıl bir ilişki vardı? İşte tam bu noktada, araştırmamı iki yönlü yapmam gerektiğine ikna oldum. İlk olarak, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kutsal zamanın anlamını nasıl inşa ettiğine; ikinci olarak da kutsal zamanın toplumsal anlamının nasıl şekillendiğine odaklanmalıydım.

Kutsal zamanın, kurumsal ve toplumsal anlamına ilişkin elde ettiğim bulguları anlamlandırdıktan ve kuramsal bir çerçeveye oturtuktan sonra, sağlıklı bir karşılaştırma yapabilecek, her iki anlam dünyasının benzeşen ve farklılaşan yönlerine açıklık getirebilecektim. Bu esnada, nasıl bir araştırma yöntemi izlemem gerektiği sorusu aklımı kurcalamaya başladı. Bu öyle bir yöntem olmalıydı ki bakir bir alanda, hem bana hem de benden sonrakilere yol göstermeliydi. Toplumu anlamak noktasında, nitel bir yaklaşıma sahip olduğum da düşünülecek olursa, bu yöntemin nitel (ya da nitel ağırlıklı) olması gerektiğini hissediyordum. Uzun bir dönem, yöntem kitaplarını karıştırdıktan sonra, gömülü teori yapılandırması deseninin tam da aradığım şey olduğuna karar verdim. Böylece verilerden yola çıkarak, tümevarımsal bir yaklaşım sergileyebilecek, ortaya yeni bir kuram koyabilecektim. Konunun üstatlarından Kathy Charmaz'ın Türkçe'ye de çevrilen, "(Grounded) Gömülü Teori Yapılandırması" isimli

kitabı imdadıma yetişti ve konuyla ilgili detaylı bilgi sahibi olmamı sağladı. Hatta Charmaz'ın kendi geliştirdiği metot olan “yapılandırmacı gömülü teori modeli”, ilgimi daha çok çekti ve araştırmacıya sağladığı esnekliğin tez çalışmama daha çok katkı vereceği noktasında beni ikna etti.

Gömülü teori yapılandırması deseninde okumalarımı yoğunlaştırdıktan sonra, iki yönlü araştırmamı farklı veri toplama teknikleri kullanarak tasarlayabileceğimi fark ettim. Bu anlamda, ilk olarak, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından üretilen yazılı materyallere yöneldim. Her Cuma namazında hutbeler okunuyor, hatta bu hutbeler internet ortamında insanlarla paylaşılıyordu, erişmem de zor olmayacaktı. Camiye, namaza gittiğim zamanlarda çok gördüğüm ve gözlemlediğim kadarıyla cemaat tarafından da okunan duvar takvimleri vardı. Küçükken hatırladığım kadarıyla biz de evimize alıyorduk, babam sayfalarını okumanın dışında ezani saati buradan takip edebiliyordu. Onun da matbu haline pekâlâ ulaşabilirdim. Ayrıca her Cuma namazında camilerde vaaz da veriliyordu. O zaman tüm bu verileri bir araya getirerek içerik analizi yapabileceğimi anladım ve araştırmamın ilk kısmını tasarlamış oldum.

Yalnız içerik analizine dâhil etmek istediğim vaazların metinlerine ulaşabilmem mümkün değildi, çünkü vaazlar vaizler tarafından doğaçlama olarak veriliyordu. Zamanla, bu anonim içeriğin, kurumun ürettiği belgeler kadar kıymetli olabileceğini fark ettim. Tek bir çare kalıyordu; camilere gidip kendim kayıt almalıydım. Eğer kayıt için camiye kırk dakika önceden gideceksem ve kayıt cihazıyla da ses kaydı alacaksam, kendim de boş durmayaabilir, cami cemaatini gözlemleyebilirdim. Bir anda aklımda ikinci bir veri toplama tekniği belirdi: Gözlem. Ancak bu gözlemler ne tam yapılandırılmış ne de yapılandırılmamış olmalıydı. Yarı yapılandırılmış bir gözlem formu hazırlayarak sahaya inmeye karar verdim.

Nitel veri toplama tekniği olarak içerik analizi ve gözleme karar verdikten sonra, saha çalışmasını yılın hangi zaman diliminde yoğunlaştırmam gerektiği hususu ortaya çıktı ve 2020 yılı üç aylar döneminin çok uygun bir zaman dilimi olabileceğini düşündüm. Böylece araştırmamın ikinci kısmını tasarlayabilirdim artık: Kutsal zamanın toplumsal anlamı. Ancak toplumun tüm kesimlerini araştırmam mümkün değildi. O zaman kapsamı daraltmalıydım. Bu çalışmada, araştırmacı olarak bulunacaksam; beni, büyüdüğüm çevreyi ve anlamlandırmakta zorlanmayacağım bir kesimi çalışmama dâhil etmeliydim. Muhafazakâr orta sınıflar, bu anlamda, benim için biçilmiş kaftandı. Bu kesimden insanlarla konuşabilir, kendilerini anlayabilir, elde ettiğim verileri kolaylıkla anlamlandırabilirdim.

Çalışma grubu olarak muhafazakâr orta sınıfları belirleyince, nitel veri toplama tekniği olarak derinlemesine mülakatları kullanabileceğimi düşündüm. Yalnız, kutsal zamana ilişkin detaylı bir araştırma yapmak istiyorsam, derinlemesine mülakatların tek başına yeterli ol(a)mayabileceğini düşündüm. Daha önce saha araştırma dönemi olarak belirlediğim, üç aylar olarak bilinen kutsal zaman aralığında, gönüllü katılımcılara günce tutturabileceğime karar verdim. Gömülü teori yapılandırma deseninde örneklerini görmüş, ne yalan söyleyeyim, ilk aklıma geldiğinde sevinçten havalara uçmuştum.

Günce, araştırmaya öyle bir kapı aralayabilirdi ki veri kaybına tahammülüm yoktu. O zaman günceyi tek başıma tasarlamak yerine odak grup görüşmesine başvurabilirdim ve öyle de yaptım. Katılımcıları muhafazakâr orta sınıf olan gönüllülerimle, moderatörlüğünü kendimin yaptığı bir odak grup görüşmesi gerçekleştirdim ve günceyi son haline getirip katılımcılara yolladım. Gönüllü bir katılımcıdan, üç aylık bir günceyi tutmasını istemek kadar özveri gerektiren bir uğraş olamaz. İnsanlardan, aslında ne kadar zor bir şey istediğimin farkına çok sonra vardı-

ğımı itiraf etmeliyim. Son tahlilde, tez araştırmam, iki boyutlu, tek desenli, beş nitel teknikli bir tasarıma sahip oldu.

Bir araştırmacının sahanın sürprizlerine hazırlıklı olması ve azizliklerine de sabır göstermesi gerektiğini, daha ilk adımda görmüştüm. Pdf hali bulunamayan Diyanet takviminden, bulduktan sonra fotokopi makinalarında taranamayacak kadar küçük ve ince yapraklara sahip olmasına kadar, bir dizi teknik aksaklık, çözülmeyi bekleyen sorunların habercisiydi. Zar zor metinler tarandı, bir nitel veri analiz programı satın alındı, taranan sayfaların pdf halleri kodlama esnasında hata verdiği için, word metinlere dönüştürülmek zorunda kalındı. Takvimlerin arka sayfalarına neden gül resmi koyduklarına bu kadar hayıflanacağım aklıma gelmezdi doğrusu. Okunabilir pdf haline getirilseler de bu güller diziyi bozuyor ve metin üzerinde fazlaca oynama gerekliliğini beraberinde getiriyordu. Neyse ki süreç tamamlandı ve nitel veri analiz programında kodlamalar başladı. Antrparantez, gömülü teori yapılandırması sürecinde veri toplama ve analiz süreçleri eşzamanlı ilerler.

Saha çalışmama başlayacağım dönem geldi geliyor derken, Recep ayının hilali gökyüzünde göründü ve ben de yeni satın aldığım kayıt cihazım eşliğinde gözlemlerime başlayabildim. Bir yanda yazılan gözlem raporları ve deşifre edilen kayıtlar, diğer yanda kodlanan metinler ve gönüllü katılımcılara yollanan günceler derken, araştırmamın yoğunluğu her geçen gün artıyordu. Kısa bir müddet sonra sosyal medyada çalkalanmaya başlayan bir haber, birden gerçeğe dönüştü ve küresel bir salgın ufukta belirdi. Bu sefer de zamanın azizliğine mi uğruyordum? Hobsbawn'ın "tuhaf" zamanlarına taş çıkartacak, yeni bir gelişme yaşanmaya başlamıştı dünyada.

Ülkemiz de salgından kendine düşen payı aldı ve arka arkaya kısıtlamalar gelmeye başladı. Camiler kapanmadan önceki son Cuma namazına gitmiş olsam da planladığım 30 gözlemden an-

cak 6'sını gerçekleştirebilmiş olmanın burukluğunu yaşıyordum. Salgın da kolay kolay geçeceğe benzemiyordu, saha araştırmamı içeren üç aylar döneminde gözlemsiz kalakalmıştım. Ancak sonradan verilerimi incelerken fark ettim ki sahadan topladığım üç vaazın hepsinde de çok kısa sürede veri doygunluğuna ulaşmıştım. Camiler açık kalmaya devam etse bile, salgın süresince koronadan başka bir şey konuşulmayacaktı. Vaizler tarafından benzer vaazlar verilmeye devam edecekti.

Doktora tezi yazan bir araştırmacı (belki de tüm araştırmacılar), gerekenden daha karamsar olabiliyor. Ben de başta bu ruh haline bürünsem de karalar bağlamam uzun sürmedi ve koronavirüsün araştırmaya sağlayacağı olumlu katkılara odaklanmaya çalıştım. Zaman, kutsal zaman derken, bir de koronali zaman kavramı çıkmıştı karşıma. Güncelerimde yer alan sorularımın çoğu kısıtlamalardan dolayı ıskartaya çıksa da katılımcılarım, her günkü ruh hallerini güncelere yazmaya devam ettiği için, bir anda, koronadan önce ve sonra tutulan bir sürü günceye ve bir sürü veriye sahip oluvermiştim. Bu da araştırma için yeni ufuklar anlamına geliyordu. Ayrıca herkesle birlikte ben de eve kapanınca, -diğer araştırmacılar gibi- çalışmak için daha fazla zaman ayırabilmiştim kendime. Derinlemesine mülakatları yapmayı planladığım Ramazan ayı gelip çatinca, kısıtlamalar had safhaya ulaştığı için, katılımcılarımın yüz yüze görüşmem mümkün olmadı. Yalnız bu durum beni durdurmadı ve katılımcılarımın dijital platformlar üzerinden görüntülü mülakatlar gerçekleştirebildim.

Görüşmelerimi gerçekleştirdiğim dönemde, bir yandan Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan topladığım verileri nitel veri analiz programıyla kodluyor bir yandan da kayda aldığım görüşmelerimin deşifrelerini yapıyordum. Normal şartlarda katılımcılarımın yüz yüze görüşebilmek için kılı kırk yarmamız gerekirken, dijital platformlar bana ve katılımcılarıma zamanda ve mekânda büyük

bir esneklik sağladı. Her ne kadar bazı katılımcılarım, görüntülü görüşmeyi kabul etmese de, normal şartlarda da yüz yüze görüşmeyi kabul etmeyeceklerini düşündüğüm için rahatlamıştım. Görüşmeler esnasında gene de kayıt cihazını kullanıyor, imkânım var olmasına rağmen görüşmeleri görüntülü olarak kaydetmiyordum. Şunu da itiraf etmeliyim ki zamanda ve mekânda esneklik, görüşmelerin sürelerini etkiliyor, bu da deşifre edilecek daha yüklü ses dosyaları anlamına geliyordu. Ancak bu sayede çok zengin bir veri havuzu oluşturabilmiştim. Tez çalışmasının ilerleyen aşamalarında, koronaya adapte edilmiş bir saha dönemi yaşadım. Gömülü teori yapılandırması deseninin esnekliği sayesinde bu dönem daha katlanılır ve kolay atlatılır bir hale geldi. Dolayısıyla bu tez çalışması da nihayete erebildi. Tez çalışmasını ve dolayısıyla kitabımı şekil yönünden anlatmam gerekirse, söz konusu çalışma, dört bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde araştırmanın kavramsal çerçevesi ve araştırma metodolojisi tüm ayrıntılarıyla verilmiştir. İkinci bölümde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından üretilen belgeler ışığında, kutsal zamanın kurumsal boyutu açıklanmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde muhafazakâr orta sınıflar özelinde, kutsal zamanın toplumsal boyutu ele alınmış; bu bağlamda kutsal zamanın sosyokültürel ve iktisadi anlamı başta olmak üzere, dini ve siyasi anlamı da tüm araştırmacı ve meraklıların ilgisi, bilgisi ve değerlendirmesine sunulmuştur. Dördüncü bölümde, geliştirilen kuramsal çerçeve kuramsal katkı başlığıyla yer almaktadır. Gömülü teori deseninin esnekliğinden ve verimliliğinden hareketle araştırma sürecinde yeni bağlamlar da keşfedilmiş, bu yeni bağlamlarla ilgili oluşturulan kuramsal çerçeve de literatür değerlendirmesinin ardından dördüncü bölüme eklenmiştir. Bu şekilde zaman sosyolojisinden bilgi sosyolojisine değin, toplamda dört farklı kuramsal çerçeve literatüre kazandırılmış, araştırmacıların ilgisi, beğenisi ve eleştirisine sunulmuştur.